

รายงานฉบับสมบูรณ์ (Final Report)

การศึกษาระบบการเกษตรยั่งยืนบนพื้นที่สูง
ในพื้นที่โครงการหลวงและพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง
Study of sustainable agriculture systems
in the Royal Project Areas and Royal Project Extension Areas

แผนงานการวิจัย: แผนงานวิจัยเพื่อการปรับตัวรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง
หรือปัญหาวิกฤตบนพื้นที่สูงของประเทศ

โดย

อติเรก ปัญญาลือ และคณะ

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2564

รายงานฉบับสมบูรณ์ (Final Report)

การศึกษาระบบการเกษตรยั่งยืนบนพื้นที่สูง
ในพื้นที่โครงการหลวงและพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการ
หลวง

Study of sustainable agriculture systems
in the Royal Project Areas and Royal Project Extension Areas

แผนงานการวิจัย: แผนงานวิจัยเพื่อการปรับตัวรองรับผลกระทบจากการ
เปลี่ยนแปลงหรือปัญหาวิกฤตบนพื้นที่สูงของประเทศ

โดย

คณะผู้วิจัย

1. นายอดิเรก ปัญญาลือ
2. นางสาวอัจฉรา ภาวศุทธิ์
3. นางสาวเกษราภร ศรีจันทร์
4. นางสาวจารุณี ภิรมวงศ์
5. นายภาคภูมิ ดาราพงษ์
6. นายอานนท์ ยอดญาติไทย
7. นางสาวอลงกา ชิวเซนโก้

สังกัด

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)

ธันวาคม 2564

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) ที่ให้การสนับสนุนทุนวิจัย โครงการวิจัยและพัฒนาระบบเกษตรกรรมทางเลือกบนพื้นที่สูงแบบมีส่วนร่วม ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2564

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณ เกษตรกรนำร่องในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง 5 แห่ง ได้แก่ แม่สลอง ปางมะโอ ปางแดงโน และห้วยเป้า และศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮที่ให้ความร่วมมือในการตอบคำถามและช่วยอำนวยความสะดวกในการทำวิจัย ขอขอบคุณคณะนักวิจัยที่ร่วมดำเนินงานวิจัยเป็นอย่างดี ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (ส่วนกลาง) ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ซึ่งไม่ได้เอ่ยนาม ที่ได้ร่วมดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการในครั้งนี้เป็นอย่างดี

คณะผู้วิจัย
ธันวาคม 2564

คณะผู้วิจัย

หัวหน้าโครงการ

ชื่อ-สกุล	นายอดิเรก ปัญญาลือ
ตำแหน่ง	นักวิจัย
หน่วยงาน	สำนักวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200
โทรศัพท์	0-5332-8496 - 8 ต่อ 3505 / 0-5332-8494
Email:	adirek_p311@hotmail.com

ผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ-สกุล	นางสาวอัจฉรา ภาวศุทธิ์
ตำแหน่ง	ผู้อำนวยการสำนักวิจัย
หน่วยงาน	สำนักวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200
โทรศัพท์	0-5332-8496 - 8 ต่อ 3204 / 0-5332-8494
Email:	acrpwst@gmail.com

ชื่อ-สกุล	นางสาวเกษราภร ศรีจันทร์
ตำแหน่ง	นักวิจัย
หน่วยงาน	สำนักวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200
โทรศัพท์	0-5332-8496 - 8 ต่อ 3201 / 0-5332-8494
Email:	kesaraporns@hrdi.or.th

ชื่อ-สกุล	นางสาวจารุณี ภิลุมวงศ์
ตำแหน่ง	นักวิจัย
หน่วยงาน	สำนักวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200
โทรศัพท์	0-5332-8496 - 8 ต่อ 3404/ 0-5332-8494
Email:	jp.foodbank@gmail.com

ชื่อ-สกุล	นายภาคภูมิ ดาราพงษ์
ตำแหน่ง	นักวิชาการส่งเสริมและพัฒนา
หน่วยงาน	สำนักพัฒนา สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ที่อยู่	65 หมู่ 1 ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200
โทรศัพท์	0-5332-8496 - 8 ต่อ 2304/ 0-5332-8494
Email:	darapong555@hotmail.com และ parkpoomd@hrdi.or.th

ชื่อ-สกุล นายอานนท์ ยอดญาติไทย
 ตำแหน่ง นักวิชาการส่งเสริมและพัฒนา
 หน่วยงาน สำนักพัฒนา สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
 ที่อยู่ 65 หมู่ 1 ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200
 โทรศัพท์ 0-5332-8496 - 8 ต่อ 2305/ 0-5332-8494
 Email: arnonhrdi@gmail.com

ชื่อ-สกุล นางสาวอลญา ชิวเซนโก้
 ตำแหน่ง เจ้าหน้าที่โครงการ
 หน่วยงาน สำนักวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
 ที่อยู่ 65 หมู่ 1 ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200
 โทรศัพท์ 0-5332-8496 - 8 ต่อ 3505/ 0-5332-8494
 Email: ollshewolaya@gmail.com

สารบัญเรื่อง

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
คณะผู้วิจัย	ข
สารบัญเรื่อง	ง
สารบัญตาราง	จ
สารบัญภาพ	ฉ
บทคัดย่อ	ช
บทที่ 1 บทนำและวัตถุประสงค์	1
1.1 หลักการและเหตุผล	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	1
1.3 ขอบเขตของการศึกษา	1
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	3
2.1 ความเป็นมาของมูลนิธิโครงการหลวง	3
2.2 การแบ่งพื้นที่ตามลักษณะภูมิสังคมบนพื้นที่สูง	6
2.3 การพัฒนาที่ยั่งยืน	7
2.4 ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน	8
2.5 ผลกระทบภาวะฝนแล้ง / ฝนทิ้งช่วง และมาตรการช่วยเหลือเกษตรกร	9
2.6 ปัญหาสภาวะแล้งในเขตภาคเหนือ	11
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	13
3.1 ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง	13
3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล	14
3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล	14
3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล	15
บทที่ 4 ผลการวิจัย	16
4.1 ชุมชนที่ใช้สารเคมีปริมาณมากในการทำการเกษตร	16
4.2 ชุมชนที่มีพื้นฐานจากการปลูกฝิ่นหรือทำไร่เลื่อนลอย	33
4.3 ชุมชนที่มีการปลูกกาแฟเป็นหลัก	50
4.4 ชุมชนที่มีพื้นที่จำกัดในการทำการเกษตร	66
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย	80
เอกสารอ้างอิง	84

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 จำนวนกลุ่มตัวอย่างของเกษตรกรเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการหลวงและพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง	13
2 ข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลบางประการของเกษตรกรพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า	17
3 ข้อมูลพื้นฐานบางประการของเกษตรกรในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า	19
4 ข้อมูลพื้นฐานด้านการทำเกษตรของเกษตรกรในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า	21
5 รูปแบบระบบเกษตรในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า	23
6 ข้อมูลการใช้น้ำและแนวทางการบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตรและปัญหาการทำเกษตรในอดีต พื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า	24
7 ข้อมูลพื้นฐานด้านการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า	26
8 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบเกษตรพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า	28
9 ปัจจัยด้านสังคมที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบเกษตรพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า	29
10 ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบเกษตรพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า	31
11 ปัญหาและความต้องการของเกษตรกรในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า	32
12 ข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลบางประการของเกษตรกรศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	34
13 ข้อมูลพื้นฐานบางประการของเกษตรกรศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	36
14 ข้อมูลพื้นฐานด้านการทำเกษตรของเกษตรกรศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	38
15 รูปแบบระบบเกษตรในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	40
16 ข้อมูลการใช้น้ำและแนวทางการบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตรและปัญหาการทำเกษตรในอดีตศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	41
17 ข้อมูลพื้นฐานด้านการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	42
18 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบเกษตรศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	45
19 ปัจจัยด้านสังคมที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบเกษตรศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	46
20 ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบเกษตรศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	48

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
21	ปัญหาและความต้องการของเกษตรกรศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	49
22	ข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลบางประการของเกษตรกร โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง	51
23	ข้อมูลพื้นฐานบางประการของเกษตรกร โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง	52
24	ข้อมูลพื้นฐานด้านการทำเกษตรของเกษตรกรในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง	54
25	รูปแบบระบบเกษตรในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง	55
26	ข้อมูลการใช้น้ำและแนวทางการบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตรและปัญหาการทำเกษตรในอดีต โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง	56
27	ข้อมูลพื้นฐานด้านการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง	57
28	ปัจจัยด้านเศรษฐกิจที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบเกษตรโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง	61
29	ปัจจัยด้านสังคมที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบเกษตรโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง	62
30	ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบเกษตรโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง	64
31	ปัญหาและความต้องการของเกษตรกรโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง	65
32	ข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลบางประการของเกษตรกรโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางมะโอ	66
33	ข้อมูลพื้นฐานบางประการของเกษตรกรโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางมะโอ	68
34	ข้อมูลพื้นฐานด้านการทำเกษตรของเกษตรกรในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางมะโอ	70
35	รูปแบบระบบเกษตรในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางมะโอ	72
36	ข้อมูลพื้นฐานด้านการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางมะโอ	73
37	ปัจจัยด้านเศรษฐกิจที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบเกษตรโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางมะโอ	75
38	ปัจจัยด้านสังคมที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบเกษตรโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางมะโอ	76

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
39	ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบเกษตร โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางมะโอ	78
40	ปัญหาและความต้องการของเกษตรกรโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง ปางมะโอ	79

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	การสัมภาษณ์เกษตรกรในบริบทชุมชนที่ใช้สารเคมีปริมาณมากในการทำเกษตร (โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า)	27
2	การสัมภาษณ์เกษตรกรในบริบทชุมชนที่ห่างไกลทุรกันดารและมีการลักลอบปลูกฝิ่น (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ)	44
3	สัมภาษณ์เกษตรกรในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงแม่สลอง อำเภอมะป๋าลหลวง จังหวัดเชียงราย	60
4	การสัมภาษณ์เกษตรกรในบริบทชุมชนที่มีพื้นที่การทำเกษตรที่จำกัด (โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงปางมะโอ)	72

บทคัดย่อ

มูลนิธิโครงการหลวงได้ดำเนินงานพัฒนาและส่งเสริมด้านเกษตรที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกษตรกรบนพื้นที่สูงสามารถประกอบอาชีพเพื่อดำรงชีวิต ร่วมกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงได้อย่างยั่งยืน ก่อให้เกิดระบบเกษตรที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมที่หลากหลายกับบริบทต่างๆ ของชุมชนบนพื้นที่สูง จากความสำเร็จของมูลนิธิโครงการหลวง ในการปรับเปลี่ยนรูปแบบระบบเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทของชุมชนบนพื้นที่สูง ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรบนพื้นที่สูงอย่างคุ้มค่าและยั่งยืน สามารถเป็นต้นแบบสำหรับการพัฒนาพื้นที่สูงอื่น ซึ่งลดผลกระทบด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง ประกอบกับปัจจุบันสถานการณ์ภัยแล้งทวีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลทำให้สภาพอากาศร้อนมากกว่าปกติ เกิดฝนทิ้งช่วงเป็นระยะเวลานาน ในเขตภาคเหนือโดยเฉพาะพื้นที่สูง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่อาศัยน้ำฝน เกิดปัญหาภัยแล้งซ้ำซาก การทำเกษตรได้รับผลกระทบค่อนข้างมาก ดังนั้นโครงการฯ จึงมีวัตถุประสงค์ คือ 1) ศึกษารูปแบบ (Model) และถอดบทเรียนระบบเกษตรยั่งยืนบนพื้นที่สูงที่เหมาะสมในแต่ละบริบทของชุมชน และ 2) ศึกษาการใช้น้ำอย่างประหยัดเพื่อป้องกันหรือรองรับภัยแล้งอย่างยั่งยืนในการทำเกษตรบนพื้นที่สูง โดยศึกษาระบบเกษตรที่ยั่งยืน กระบวนการปรับเปลี่ยนระบบเกษตร ปัจจัยและเงื่อนไขในการปรับเปลี่ยนระบบเกษตร ตลอดจนศึกษารูปแบบการจัดการน้ำในภาคการเกษตร หลังเกิดการปรับเปลี่ยนระบบเกษตร ทำการศึกษาในชุมชน 4 บริบท ได้แก่ 1) ชุมชนที่ห่างไกลทุรกันดาร และลึกลับปลูกฝิ่น 2) ชุมชนที่มีการใช้สารเคมีเข้มข้นหรือปริมาณมาก 3) ชุมชนที่มีการปลูกกาแฟเป็นหลัก และ 4) ชุมชนที่มีพื้นที่ทำการเกษตรจำกัด ดำเนินการเก็บข้อมูลในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ และโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า แม่สลอง และปางมะโอ

ผลการศึกษาพบว่าบริบทชุมชนที่ห่างไกลทุรกันดาร และมีการลักลอบปลูกฝิ่น มีระบบเกษตรที่เหมาะสม จำนวน 5 ระบบ แต่ละระบบมีรายได้ระหว่าง 51,158-161,760 บาท/ปี สูงกว่าระบบเดิมก่อนที่จะได้รับการส่งเสริม 64.5 เปอร์เซ็นต์ ชุมชนที่มีการใช้สารเคมีเข้มข้นหรือปริมาณมาก มีระบบเกษตรที่เหมาะสมจำนวน 6 ระบบ แต่ละระบบมีรายได้ระหว่าง 129,533-285,004 บาท/ปี สูงกว่าระบบเดิมก่อนที่จะได้รับการส่งเสริม 42.8 เปอร์เซ็นต์ ชุมชนที่มีการปลูกกาแฟเป็นหลัก มีระบบเกษตรที่เหมาะสมจำนวน 2 ระบบ แต่ละระบบมีรายได้ระหว่าง 130,775-290,529 บาท/ปี สูงกว่าระบบเดิมก่อนที่จะได้รับการส่งเสริม 93.03 เปอร์เซ็นต์ ชุมชนที่มีพื้นที่ทำการเกษตรจำกัด มีระบบเกษตรที่เหมาะสมจำนวน 4 ระบบ แต่ละระบบมีรายได้ระหว่าง 42,780-86,455 บาท/ปี สูงกว่าระบบเดิมก่อนที่จะได้รับการส่งเสริม 52.2 เปอร์เซ็นต์

ปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรเกิดการปรับเปลี่ยน ได้แก่ 1) ปัญหาการทำเกษตรในอดีตซึ่งประสบปัญหาเรื่องแหล่งน้ำ การใช้สารเคมี ราคาผลผลิต ต้นทุนการผลิต แรงงานภาคการเกษตร เป็นต้น สำหรับสาเหตุและเงื่อนไขสนับสนุนการตัดสินใจปรับเปลี่ยนระบบเกษตร คือผลผลิตไม่ได้รับความนิยม การใช้สารเคมี ผลตอบแทนไม่คุ้มค่า และ 2) เกิดจากกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ของเกษตรกรจากเจ้าหน้าที่โครงการหลวง และ โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงเช่น การสนับสนุนปัจจัยการผลิต ให้การอบรม หรือส่งเสริมความรู้ด้านการจัดการ ฯลฯ)

นอกจากนี้ยังพบว่าการจัดการน้ำในการปลูกพืชเกษตรกรรมมีการปรับเปลี่ยนไปสู่การปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อย การปลูกพืชตามฤดูกาล การปลูกพืชยืนต้น การปรับเปลี่ยนระบบการให้น้ำเป็นระบบน้ำหยด และสำรองแหล่งกักเก็บน้ำโดยการขุดสระน้ำหรือทำแท่งน้ำไว้ใช้ในพื้นที่แปลงเกษตร

จากผลการศึกษาาระบบเกษตรกรรมที่เหมาะสมในแต่ละบริบทชุมชน ถือว่าเป็นต้นแบบที่สามารถนำไปขยายผลและต่อยอดในการดำเนินงานพัฒนา พื้นที่อื่นๆ ต่อไป ซึ่งจะก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนภายใต้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตลอดจนการบริหารจัดการน้ำบนพื้นที่สูงอย่างสมดุลและยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ: พื้นที่สูง ระบบเกษตร ยั่งยืน โครงการหลวง

